

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНШИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

FEATURES OF APPLICATION OF OTHER CRIMINAL LAW MEANS OF WATER PROTECTION RULES VIOLATION

Лацько А.В., аспірантка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Актуальність заявленої теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових шляхів кримінально-правової протидії суспільно небезпечним діянням, передбаченим ст. 242 КК України. Особливість цих засобів полягає у тому, що вони позбавлені карального впливу, а цільове спрямування правообмежень, які можуть супроводжувати при застосуванні окремих видів інших засобів кримінально-правового характеру, полягає у звуженні можливостей особи щодо повторного завдання істотної шкоди правоохоронюваним відносинам.

У статті розкриваються особливості обґрунтування та підстави застосування за злочин, передбачений ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод), таких інших кримінально-правових засобів як: спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України) та засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 Загальної частини КК України).

Щодо спеціальної конфіскації як іншого кримінально-правового засобу, то вона направлена на попередження злочинності. Її сутність у загальному вигляді полягає в примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна, яка спрямована на спеціальну превенцію, вирішує завдання з відновлення становища, яке існувало до вчинення кримінального правопорушення. Вона не має на меті кару особи, яка вчинила злочин, шляхом обмеження майнових прав та не спрямована на виправлення засуджених.

Стосовно кримінально-правових засобів щодо юридичних осіб, то в сучасній українській кримінально-правовій доктрині та законодавстві панує концепція неможливості визнання юридичної особи, суб'єктом кримінального правопорушення. Відтак такі засоби мають існувати не у формі засобів кримінальної відповідальності, а у формі інших кримінально-правових засобів.

У результаті дослідження авторкою запропоновано шлях розвитку законодавчих приписів КК України в напрямку розширення можливостей застосування таких інших кримінально-правових засобів при вчиненні кримінального правопорушення проти довілля, передбаченого ст. 242 КК України. Зокрема, пропонується допустити їх застосування шляхом внесення законодавчих змін: доповнити ч. 1 ст. 96-2 КК України після цифр 239-2 словом і цифрами «статтею 242,»; та ч. 1 ст. 96-3 КК України новим пунктом 7, наприклад, такого змісту: «вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи ... передбачених статтями... 242, ... цього кодексу» відповідно.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правові засоби, порушення правил охорони вод, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

The relevance of the research topic is brought about by the need to find the new ways of criminal law counteraction to socially dangerous acts under Article 242 of the CC of Ukraine. The feature of these means is that they are devoid of punitive impact, and the purpose of legal restrictions which may accompany the use of certain types of other criminal law means is to narrow the person's ability to repeatedly cause significant damage to law enforcement relations.

The article highlights the features of substantiation and grounds for application of such criminal law remedies as special confiscation (Articles 96-1, 96-2 of the Criminal Code of Ukraine) and criminal law measures against legal entities (Section XIV-1 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine) for the crime under Article 242 of the Criminal Code of Ukraine (violation of water protection rules).

As a result of the study, the author proposes a way to develop the legislative provisions of the CC of Ukraine with regard to expanding the possibilities of applying such other criminal law means in the course of committing a criminal offense against the environment under Article 242 of the CC of Ukraine. In particular, it is proposed to allow their application by introducing legislative amendments: to supplement Part 1 of Article 96-2 of the CC of Ukraine after the numbers 239-2 with the word and numbers "Article 242,;" and Part 1 of Article 96-3 of the CC of Ukraine with a new paragraph 7, for example, as follows: "committed by an authorized person on behalf of and in the interests of a legal entity ... provided for in Articles ... 242, ... of this Code" respectively.

Key words: criminal law, criminal offense, criminal liability, criminal law remedies, violation of water protection rules, special confiscation, criminal law measures against legal entities.

Постановка проблеми. Одним із обов'язків держави, є забезпечення всебічного захисту суспільства від усіх проявів деструктивної поведінки. Для ефективного виконання цього обов'язку держава повинна мати такий потенціал заходів реагування на вказану поведінку, який має бути різноманітним, гнучким та здатним гарантувати адекватну реакцію на її вчинення навіть із боку осіб, щодо яких застосування покарання є недоцільним або неможливим [1, с. 182].

На підтвердження цього положення Кримінального кодексу України, має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, ... довілля, ... а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК). Однак, досягнення цього завдання може бути здійснення не лише шляхом застосування покарання до осіб, а й шляхом застосування інших кримінально-правових засобів [2, с. 143]. Цей правовий інститут є відносно новими для кримінального законодавства України, його формування почалося після прийняття закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму

для України» від 18 квітня 2013 року № 222-VII. Попри те що, чинний КК України оперує терміном «захід кримінально-правового характеру», я вважаю за можливе і логічне використовувати перспективний термін «кримінально-правовий засіб», з огляду на наведені в літературі аргументи [3].

Загалом, іншим засобам кримінально-правового характеру притаманна відносна самостійність підстав і цілей їх застосування, що і є підґрунтям їхньої диференціації. Щодо загальної мети застосування інших засобів кримінально-правового характеру, то вона полягає у обмеженні можливостей особи щодо подальшого або нового завдання істотної шкоди суспільним відносинам, які поставлені під охорону законом про кримінальну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика досліджувалася такими вченими: О. І. Бідна [4], В. С. Батиргарєєва [5], В. І. Борисов [5], О. В. Козаченко [6], Ю. А. Пономаренко [7], В. Я. Тацій [5], О. В. Євдокімова [1], Яремко Г. З. [8], А. М. Ященко [2] та інших учених.

Під іншими кримінально-правовими засобами у літературі розуміються такі кримінально-правові засоби, які не належать до засобів кримінальної відпо-

відальності. За чинним КК України до системи кримінально-правових засобів належить: обмежувальні засоби (ст. 91-1 КК України); примусові засоби медичного характеру (ст. 93-95 КК України); примусове лікування (ст. 96 КК України); спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України); примусові засоби виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК України); засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 Загальної частини КК України).

Деякі з цих кримінально-правових засобів не можуть бути застосовані у разі вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 242 КК України, з огляду на їх юридичну природу. Йдеться про обмежувальні засоби, які застосовуються лише до осіб, що вчинили домашнє насильство.

Низка інших кримінально-правових засобів, хоч і можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочин передбачений ст. 242 КК, або суспільно небезпечне діяння, що підпадає під його ознаки, проте не мають особливостей у застосуванні саме до цього діяння. До них належать: примусові засоби медичного характеру передбачені ст. 93-95 КК України; примусове лікування (ст. 96 КК України); примусові засоби виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК України). Це обумовлено тим, що підстави застосування цих засобів знаходять у характеристиках особи, а не у вчиненому нею діянні. Відтак застосування цих кримінально-правових засобів не залежить від особливостей учиненого особою діяння і є однаковим як при вчиненні особою кримінального правопорушення передбаченого ст. 242 КК України, так і при вчиненні іншого будь-якого кримінального правопорушення.

І лише два з інших кримінально-правових засобів – спеціальна конфіскація та засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – мають особливості їх застосування, у разі вчинення злочину передбаченого ст. 242 КК України.

Зокрема, спеціальна конфіскація відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом.

Підставою застосування є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а так само передбаченою частиною першою статті 150, статтею 154, частинами другою і третьою статті 159-1, частиною першою статті 190, статтею 192, частиною першою статей 204, 209-1, 210, частинами першою і другою статей 212, 212-1, частиною першою статей 222, 229, 239-1, 239-2, частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою статті 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, статтею 363, частиною першою статті 363-1, 364-1, 365-2 цього Кодексу [9].

Порушення правил охорони вод, як злочин передбачає – штраф до 5 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а у частині 2 зазначеного злочину – позбавлення волі до 5 років. Тобто, можна припустити застосування даного виду іншого кримінально-правового засобу при вчиненні злочину передбаченого статтею 242 КК України.

При цьому відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України – спеціальна конфіскація може бути застосована лише тоді, коли злочин вчинено умисно. Злочин передбачений ст. 242 КК України може бути вчинено як умисно так і через необережність. Однак, слід відрізнити конфіскацію – як вид покарання від спеціальної конфіскації – як інший кримінально-правовий захід. Конфіскація має на меті загальну та спеціальну превенцію, яка виражається через кару.

Відмінність конфіскації від спеціальної конфіскації здійснюється за двома критеріями: за предметом і метою.

1) За предметом: загальній конфіскації підлягає законно набуте майно, що знаходиться на праві власності у особи, і не було використане та не призначалося для використання при вчиненні кримінального правопорушення. Натомість спеціальної конфіскації підлягає або незаконне набуте майно (викрадене, отримане як неправомірна вигода) або майно, яке використовувалося або призначалося для використання як знаряддя чи засіб вчинення кримінального правопорушення.

2) За метою: загальна конфіскація має мету, яку має покарання загалом. А саме: запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень і виправлення засудженого через кару. Спеціальна конфіскація має на меті або вилучення предмета з незаконного обігу, або позбавлення особи можливості використати предмет як знаряддя чи засіб вчинення злочину, або відновлення матеріального стану потерпілого.

Від конфіскації майна як додаткового виду покарання, слід відрізнити спеціальну конфіскацію майна як вид іншого засобу кримінально-правового характеру. Якщо покарання є засобом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [9], то засіб кримінально-правового характеру представляє собою систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальну практику (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що сформувалося в конкретно-історичних умовах розвитку українського суспільства [10, с. 26].

Ознака «іншості» цих засобів кримінально-правового впливу, власне, й свідчить про те, що ці засоби є відмінними від покарання. При цьому «іншість» як ознака свідчить також і про те, що спеціальна конфіскація хоча й розташована в розділі XIV Загальної частини КК, водночас є окремим самостійним засобом кримінально-правового характеру в системі таких «інших засобів», окремі види яких також унормовані в цьому розділі [11, с. 194].

Оскільки спеціальна конфіскація належить до так званих «інших» засобів кримінально-правового характеру, її мета відрізняється від мети покарання. Зокрема, спеціальної конфіскації не властива мета кари і виправлення винної особи. Це принціпова позиція. Спеціальна конфіскація покликана заблокувати «рухи» підозрілого капіталу або капіталу, здобутого законним шляхом, який у подальшому сприяв різним проявам кримінальної активності. Відібрання в особи знарядь спричинення шкоди, грошових коштів або іншого визначеного законом майна націлене на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК, як особами, що є суб'єктами кримінального правопорушення, так і особами, які такими суб'єктами не є. У цьому контексті спеціальна конфіскація є ефективним і необхідним засобом протидії різним проявам сучасної злочинності [11, с. 194–195].

Предмет спеціальної конфіскації є чітко окресленим в законодавстві, що дозволяє відокремити її від загальної конфіскації як додаткового виду покарання та направлений не тільки на майно, яке знаходиться у власності винної особи. Слід зазначити і те, що при застосуванні спеціальної конфіскації можуть зачіпатися інтереси не тільки винної особи, але й інтереси третіх осіб, які взагалі не причетні до вчиненого злочину.

Так, в окремих рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслюється, що спеціальна

конфіскація майна, яке набуто незаконним чином або походження якого пояснити неможливо, переслідує як компенсаторну, так і превентивну мету [12].

Відмінність конфіскації від спеціальної конфіскації полягає також у тому що, конфіскація майна застосовується виключно щодо засудженої особи. Адресатом спеціальної конфіскації може бути особа, яка: а) є суб'єктом кримінального правопорушення і була засуджена за його вчинення; б) не є суб'єктом певного кримінального правопорушення – неосудні та особи, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; в) є суб'єктом кримінального правопорушення, але була звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання; г) є «третьою особою».

І нарешті, на відміну від конфіскації майна, спеціальна конфіскація не може бути застосована за вчинення кримінального правопорушення через необережність – вона застосовується за умови вчинення лише умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, обмежено осудною особою або неповнолітньою особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [9]. Спеціальна конфіскація може бути призначена судом і у тому випадку, коли провадження по справі закривається. У той час, коли загальна конфіскація може застосовуватися лише у разі винесення обвинувального вироку суду.

Тож, застосування спеціальної конфіскації пов'язана лише з вчиненням кримінального правопорушення та наслідками які настають після його вчинення, і на нього ніяким чином не впливають ні ступінь винуватості особи-злочинця, ні характер та ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння, ні сама особа винного. Спеціальна конфіскація майна є наслідком вчиненого кримінального правопорушення, тобто настає у будь-якому випадку, коли наявні певні умови, визначені кримінальним законодавством.

Коментуючи подібну позицію, слід зазначити, що відповідно до усталеної практики ЄСПЛ застосування конфіскації майна (за умови, якщо така конфіскація формально ґрунтується на вимогах закону), буде відповідати вимогам ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод лише тоді, коли така законна конфіскація у цій конкретній ситуації не буде порушувати «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб».

Зокрема, ЄСПЛ у рішенні по справі «Уелч проти Сполученого Королівства» наголошує на тому, що одним з обов'язкових критеріїв правомірності втручання у право мирного володіння майном є критерій «пропорційності», «справедливої рівноваги» між суспільними та приватними інтересами. Складові цього критерію не є універсальними (абсолютними), оскільки не існує чіткого, виключного переліку обставин, установлення яких беззаперечно свідчить про додержання чи порушення цієї «справедливої рівноваги» [13].

Однаковою є лише зовнішня характеристика обох феноменів – і конфіскації майна, і спеціальної конфіскації, які полягають у примусовому безоплатному вилученні у власність держави грошей, цінностей та іншого майна: перша – всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч. 1 ст. 59 КК), друга – грошей, цінностей та іншого майна (ч. 1 ст. 96-1 КК).

Оскільки, спеціальна конфіскація є ефективним та доцільним засобом запобігання та протидії злочинності, вона сприяє вилученню речей чи предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуто незаконним шляхом. Навіть Європейський суд з прав людини визнав, що спеціальна конфіскація стала поширена не тільки у Європі, а на всій світовій арені, що підтверджується висловом: «... і більше вона використовується не як доказ, а як окремий вид покарання за правопорушення» [14, с. 28].

Із урахуванням вище викладеного, видається за необхідне розширити систему кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за порушення правил охорони вод шляхом включення до неї спеціальної конфіскації.

Засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 Загальної частини КК) хоч і з'явилися уже під час чинності нинішнього КК України [15], але є відносно не новим інститутом вітчизняного кримінального права. На сьогодні відсутня напрацьована практика застосування інституту засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, нині наявне лише догматичне тлумачення приписів закону.

Так, екологічні порушення, які мають серйозні наслідки, повинні бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення, що зумовлюють відповідні санкції. Тому Україна підписала Конвенцію про захист довкілля засобами кримінального законодавства СЕТS № 172(1998 року) [16], на умовах, установлених п. б п. 1 ст. 13 Конвенції [16]. Вагомими внеском цього міжнародного акту є визнання в ст. 9 відповідальності юридичних осіб. Україна має вживати відповідних засобів, які можуть бути необхідними для створення для неї можливості застосування кримінальних або адміністративних санкцій, засобів впливу до юридичних осіб, від імені яких правопорушення, зазначене в ст.ст. 2-3 Конвенції СЕТS № 172, учинене їхніми організаціями або членами, або іншим представником. Разом з тим відповідальність юридичних осіб не виключає кримінального переслідування фізичної особи.

Країни-члени ЄС хоча і не підписали Конвенцію СЕТS № 172, але мали ввести у своє кримінальне законодавство відповідальність юридичної особи за злочини проти довкілля, враховуючи Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2003/80/ІНА від 27.01.2003 «Про захист навколишнього природного середовища шляхом кримінального законодавства» [17]. Це Рамкове рішення майже повністю повторює Конвенцію СЕТS № 172 і надалі було трансформоване в Директиву ЄС 2008/99/ ЄС щодо застосування кримінального права для захисту навколишнього середовища [18]. Вимоги зазначеної Директиви є обов'язковими для країн-членів ЄС, вони мають адаптувати до неї своє кримінальне та екологічне законодавство. Вносять відповідні зміни в чинне законодавство і країни, які обрали політичний курс на вступ до ЄС. Тому залишається все менше країн, де кримінальне законодавство керується тим, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина [19, с. 184].

Тож, цей інститут є одним з максимально важливих в контексті необхідності повної імплементації вимог Директив ЄС з метою набуття Україною повноправного членства у цій спільності. Адже, майже кожна з таких директив містить приписи про необхідність застосування до юридичних осіб кримінально-правових засобів (на розсуд національного законодавця: у формі кримінальної відповідальності чи в формі «інших» засобів), тим самим сформувавши на рівні законодавства ЄС певні абриси відповідно інституту кримінального права [20].

Засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб полягають у тому, що до юридичної особи може бути застосовано штраф; конфіскацію майна; ліквідацію (ч. 1 ст. 96-6 КК України).

Підставою їх застосування є:

1) вчинений уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи, її уповноваженою осо-

бою будь-якого з кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких передбач п. 1, 3, 4, 5, 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України.

2) відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття засобів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369і369-2 цього Кодексу [Кодекс].

Жодним із пунктів чинної редакції ч. 1 ст. 96-3 КК України не передбачена можливість застосування засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України. Водночас таких стан речей не може бути підтриманий.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб широко застосовується закордоном і закріплена на законодавчому рівні таких країн як Франція, Англія, Австралія, Нідерланди, Швеція, Бельгія, Данія, США, Китай, Канада та низки інших країн. Це свідчить про необхідність визнання суб'єктом вчинення правопорушення саме юридичну особу, у зв'язку зі зростом потенціалу кримінального права у сфері охорони довкілля.

Викладене дає підстави зробити висновки про те, що кримінально-правові засоби для юридичних осіб за вчинення кримінального правопорушення проти довкілля є належним, ефективним і необхідним правовим засобом, застосування якого передбачене багатьма міжнародними правовими актами і має позитивну практику в зарубіжних країнах.

Висновки. Тож, я вважаю за необхідне розвивати законодавчі приписи КК України в напрямку розширення можливостей застосування таких інших кримінально-пра-

вових засобів як: спеціальна конфіскація та засобів щодо юридичних осіб.

Щодо спеціальної конфіскації як іншого кримінально-правового засобу, то вона направлена на попередження злочинності. Її сутність у загальному вигляді полягає в примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна, яка спрямована на спеціальну превенцію, вирішує завдання з відновлення становища, яке існувало до вчинення кримінального правопорушення. Вона не має на меті кару особи, яка вчинила злочин, шляхом обмеження майнових прав та не спрямована на виправлення засуджених.

Законодавча реалізація цієї пропозиції може бути здійснена, наприклад, шляхом доповнення ч. 1 ст. 96-2 КК України після цифр 239-2 словом і цифрами «статтею 242».

Стосовно кримінально-правових засобів щодо юридичних осіб, то в сучасній українській кримінально-правовій доктрині та законодавстві панує концепція неможливості визнання юридичної особи, суб'єктом кримінального правопорушення. Відтак такі засоби мають існувати не у формі засобів кримінальної відповідальності, а у формі інших кримінально-правових засобів.

Вирішення цього питання про реформування кримінально-правового інституту щодо юридичних осіб має бути системним і стосуватися не лише такого складу кримінального правопорушення як забруднення вод, а і будь-яких інших злочинів проти довкілля вчинених фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи. На підставі викладеного можу запропонувати доповнити ч.1 ст.96-3 КК України новим пунктом 7, наприклад, такого змісту: «вчинення її уповноваж особою від імені та і в інтересах юридичної особи ... передбачених статтями... 242, ... цього кодексу».

ЛІТЕРАТУРА

- Євдокімова О.В. Поняття та класифікація інших заходів кримінально-правового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. № 6. С. 182–185. URL: http://lsej.org.ua/6_2020/47.pdf (дата звернення 24.05.2024 року).
- Яценко А.М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. *Право та державне управління*, 2017. № 4 (29), т. 1. С. 143–148. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2017/tom_1/27.pdf (дата звернення 24.05.2024 року).
- Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків: Право, 2020. С. 64–67.
- Бідна О.І. До питання про визначення поняття «інші заходи кримінально-правового характеру». *Науковий вісник «Міжнародного гуманітарного університету»*. Серія: *Юриспруденція*. Одеса, 2018. Вип. 32. С. 98–101.
- Велика українська юридична енциклопедія: Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2017. 1064 с.
- Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с. С. 187.
- Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.Я. Тацій, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
- Яремко Г.З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*, 2014. Т. 7, № 4. С. 89–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_4_15 (дата звернення 25.05.2024 року).
- Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
- Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*, 2017. Вип. 1(8). С. 22–40.
- Правова позиція. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. праць, 2020. № 2 (23). С. 192–203.
- Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії» (заява № 36862/05) : рішення Євросуду з прав людини від 12.05.2015 р. URL: <https://courses.edera.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/assetv1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf> (дата звернення 25.05.2024 року).
- У Верховному Суді України підсумували рекомендації щодо захисту права власності. Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html (дата звернення 25.05.2024 року)
- Guide to the case-law of the European Court of Human Rights: Terorism 31.12.2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Terrorism_ENG.pdf. (дата звернення 25.05.2024 року).
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#n6> (дата звернення 25.05.2024 року).
- Про захист довкілля засобами кримінального законодавства : Конвенція Ради Європи від 04.11.1998 CETS № 172. Ліга : Закон. (дата звернення 25.05.2024 року).
- Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32003F0080>. (дата звернення 25.05.2024 року).
- Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law OJL 328, 06.12.2008, p. 28-37 (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV) Special edition in Croatian Chapter 15 Volume 014 P. 91–100.
- Шуміло, О. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за злочини проти довкілля *Jurnalul juridicnational: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика*, 2014. № 5 (Octombrie). С. 181–187.
- Пономаренко Ю. А. Acquiscommunitaire Європейського Союзу і кримінальне право України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали міжнар. наук. конференції (21–22 жовт. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 140–147.